

pointing the issue of freedom, the desire for independent development of the Ukrainian culture, and analyzes the policy of the Soviet totalitarian state and its ideological context regarding the then Ukrainian literature and art.

Keywords: Ukrainian intelligentsia, non-conformity, sixtiers, opposition, literary and artistic space, communism, the Soviet ideology, totalitarianism.

УДК 94 (477.86) “1940/1950”

Олег ОЛЕКСИШИН

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ МИСТЕЦЬКИХ КОЛЕКТИВІВ ПРИКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕДИНИ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

У статті на основі різноманітних джерел досліджуються політика та дії тоталітарної влади щодо професійного мистецтва на Станіславщині у повоєнну добу. Висвітлено зміст творчої діяльності, матеріальне становище та кадрове забезпечення професійних мистецьких колективів.

Ключові слова: культурна політика, ідеологія, професійний мистецький колектив, театр, філармонія, Прикарпаття.

У сучасній історичній науці події перших повоєнних років усе частіше стають предметом зацікавлення науковців та громадськості. У період пізнього сталінізму кардинальні зміни простежувалися в різних ділянках суспільного буття. Особливо суперечливі трансформації відбувалися на новоприєднаних західноукраїнських землях. Саме це зумовлює практичну значущість комплексного дослідження всіх сфер життя на території західних областей України, у тому числі на тогочасній Станіславщині.

У радянській історіографії аналіз і оцінка культурних перетворень, які відбувалися в регіоні після Другої світової війни, характеризувалися тенденційністю та однобічністю підходів¹. Що стосується сфери розвитку професійного мистецтва, то переважно підкреслювалися позитивні зміни у ньому в умовах радянської країни та нерідко замовчувалися недоліки радянської культурної політики.

Нові підходи в розробці даної проблематики серед дослідників з'явилися тільки на зламі 80–90-х років минулого століття, отримавши своє продовження й у новітню добу. Зокрема, загальні тенденції та окремі питання державної політики в сфері професійного мистецтва, взаємовідносини влади та творчої інтелігенції України критично переосмислили у своїх роботах В.Баран, Ю.Шаповал, Н.Сірук, О.Красильникова². Стан культурно-мистецького життя на західних теренах України та Прикарпаття також висвітлено в працях Т.Марусик, О.Рубльова та Ю.Черченка³.

Проте поза комплексним вивченням залишається ще цілий ряд проблем. Зважаючи на це, метою нашої статті є дослідження на основі нових архівних матеріалів політичних умов функціонування професійних мистецьких закладів Прикарпаття, їхнього матеріального становища та кадрового забезпечення.

За короткий час після повернення в 1944 р. радянських державних структур на Станіславщину в області відновили свою роботу створені ще у період першої хвилі радянської Західної України Станіславська обласна філармонія, Станіславський драматичний театр ім. І.Франка, Коломийський пересувний драматичний театр, а також для роботи з юним глядачем було організовано Станіславський ляльковий театр (1945 р.)⁴. Діяльність професійних мистецьких колективів краю вже з перших днів та місяців своєї роботи спрямовувалася насамперед на виконання ідейно-політичних завдань партії, на пропагування досягнень нової влади, таврування будь-яких проявів українського націоналізму, формування у місцевого населення комуністичної свідомості та виховання у нього почуття радянського патріотизму⁵.

Упродовж другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. центральні та республіканські радянсько-партійні органи ухвалили більше десятка постанов з ідеологічних питань,

що стали підвалинами державної політики в культурно-мистецькій сфері⁶. Зокрема, важливу роль у роботі закладів театрального мистецтва відіграла постанова ЦК ВКП(б) “Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення” від 26 серпня 1946 р., доповнена постановою ЦК КП(б)У “Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення” від 12 жовтня 1946 р. У документах йшлося про низький ідейно-художній рівень вистав, наявність в репертуарах застарілих народно-побутових п’єс та відсутність в достатній мірі якісних постановок на теми сучасної радянської дійсності. Вітчизняним драматургам і театральним критикам пропонувалося “приділити особливу увагу вихованню трудящих мас українського народу в дусі непохитної дружби радянських народів, любові до великого російського народу і ненависті до всіх ворогів радянського ладу, в тому числі до найлютіших ворогів українського народу – українсько-німецьких націоналістів”⁷.

У серпні 1947 р., аналізуючи стан виконання зазначених постанов на Станіславщині, місцеві партійні органи констатували, що за неповний рік театри області очистили свій репертуар від безідейних вистав та п’єс низької художньої якості, поповнивши його такими зразками сучасної радянської драматургії, як “Молода гвардія”, “Російське питання” та “Син полку”. При цьому партійним організаціям пропонувалося посилити адміністрування у мистецьких колективах, частіше заслуховувати звіти директорів, художніх керівників, обговорювати не тільки перспективні піврічні репертуарні плани, а й кожну наступну виставу чи концертну програму, розподіл ролей в них, навантаження акторів та режисерів⁸.

Наступного ідеологічного удару, тепер вже радянській музичній культурі, було завдано постановою ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 року “Про оперу “Велика дружба” В.Мураделі”, якою засуджувались представники формалістичного напрямку. Відразу після появи документа у всіх містах республіки, в обласних відділеннях Спілки радянських композиторів України, у багатьох закладах культури та освіти, на сторінках преси почалося його обговорення, яке в умовах сталінського тоталітаризму прогнозовано перетворилося у “всенародне схвалення” чергової партійної ініціативи. “Треба сказати, що до постанови ЦК ВКП(б) серед працівників мистецтв Станіслава не було рішучої боротьби проти формалістичної музики, внаслідок цього були спроби виконувати на сцені філармонії твори композиторів-формалістів. Партія допомогла нам увібрати до свого репертуару такі музичні твори, які з задоволенням слухають глядачі”, – ділився враженнями на шпальтах офіційного органу Станіславського обкому КП(б)У “Прикарпатська правда” артист обласної філармонії В.Ланда⁹. Схожу конформістську позицію демонстрував і завідувач музичної частини Станіславського драмтеатру Д.Коханський, заперечивши у праві на існування “незрозумілому” формалістичному напрямку в радянській музиці і розкритикувавши його представників Д.Шостаковича, С.Прокоф’єва, Н.Мясковського, В.Шебеліна¹⁰.

У своїх рішеннях другої половини 1940-х Станіславський обласний відділ у справах мистецтв, у підпорядкуванні якого перебували всі професійні мистецькі колективи, прямо зауважував на особливому значенні поєднання діячами культурного фронту художньої творчості з політичною роботою серед населення краю. Митцям пропонувалося встановити “системний і постійний живий контакт насамперед з трудівниками села, знайомити їх художніми засобами з партійними господарськими планами, зі Сталінською конституцією, з перевагами колгоспного ладу”¹¹.

Для забезпечення аграрних перетворень на західноукраїнських землях у другому півріччі 1947 р. Комітет у справах мистецтв УРСР спеціальним рішенням організував виступи театрів, бригад артистів та ансамблів в районних центрах та селах регіону. Зрозуміло, що посильну участь у даній акції взяли й професійні митці Станіславщини¹². Подібні тенденції культурної політики мали місце й надалі. Так лише під час весняної посівної кампанії 1951 р. творчий колектив Станіславської філармонії дав більше 40 концертів на селі, на яких за офіційними даними побувало близько 12 тисяч колгоспників. Окрім того, у цьому ж році естрадно-концертна бригада філармонії побувала з культурно-мобілізаційною місією на літніх гастролях в 10 обласностях України¹³.

Ще одним прикладом залучення культурно-мистецьких закладів Прикарпаття до агітаційно-пропагандистських заходів стала виборча кампанія до Верховної Ради УРСР 1947 р. Згід-

но плану Комітету в справах мистецтв УРСР колективи області в період підготовки і в день виборів мали дати 175 концертів та вистав. З цією метою було організовано 10 творчих бригад з числа артистів філармонії та театрів, які за місяць роботи мали обслужити 18 районів¹⁴. У підсумку план виступів було перевиконано: Станіславський драмтеатр дав 32 вистави, Коломийський пересувний театр – 128, Станіславський ляльковий театр – 48, Гуцульський ансамбль пісні і танцю – 58, колективи філармонії – 19¹⁵.

Жорсткий політико-ідеологічний тиск радянської тоталітарної системи представники театральнo-музичного мистецтва Прикарпаття продовжували відчувати на собі й на початку 1950-х років. Поштовхом до нової хвилі критики творчої інтелігенції стала редакційна стаття в газеті “Правда” у липні 1951 р. “Проти ідеологічних перекирчєнь в літературі”¹⁶. У листопаді цього ж року відбувся черговий пленум ЦК КП(б)У, на якому розглядалися проблеми ідеологічної діяльності партії, а також питання розвитку літератури і мистецтва.

Як наслідок, уже через місяць на засіданні пленуму Станіславського міськкому КП(б)У йшлося про великі недоліки, виявлені в роботі творчих колективів обласного центру¹⁷. Відповідно до постанови бюро Станіславського обкому КП(б)У від 14 квітня 1952 р. було проведено обласну нараду працівників місцевих театрів та філармонії. У порядку денному стояло питання про стан і міри з покращення роботи установ культури у світлі виконання партійних рішень з ідеологічних питань. Керівництвом обласного відділу мистецтв зауважувалося, що певною мірою покращилася робота ідейно-художнього характеру, а в репертуарах театрів і в концертних програмах філармонії провідне місце зайняли твори сучасних радянських авторів і композиторів. Разом із тим на нараді відзначалося, що не всі керівники творчих організацій зробили відповідні висновки з рішень партії¹⁸.

Відсутність творчої свободи у професійній роботі супроводжувалася складними фінансово-господарськими умовами функціонування закладів мистецтв. Усі три професійні театри Станіславщини та творчі колективи філармонії були дотаційними і з року в рік страждали на недофінансування. Аналізуючи звіти про їх діяльність, можна констатувати постійне недовиконання ними виробничих планів. Так, у 1947 р. за сім місяців своєї роботи Станіславський ляльковий театр встиг використати усю річну дотацію, при цьому виконавши план лише на 65%¹⁹. Схожу картину обласний відділ в справах мистецтв виявив і в діяльності інших професійних колективів²⁰.

Ускладнило матеріальне становище театральних закладів й ухвалення Радою міністрів УРСР постанови від 16 березня 1948 р. “Про скорочення державної дотації театрам і заходи по поліпшенню їх фінансової діяльності”. На виконання положень документа Станіславський облвиконком насамперед вдався до скорочення штатів у них: за півроку в трьох театрах області було звільнено 136 з 264 працівників творчого та адміністративно-господарського складу. Скоротилися й витрати на підготовку нових вистав. Якщо в 1947 р. і в першому кварталі 1948 р. вартість одної постановки в середньому складала 40–45 тис. крб., то після 15 березня 1948 р. – не більше 15 тис. крб.²¹. При цьому в своїй інформації голові Ради Міністрів УРСР Д.Коротченку голова Станіславського облвиконкому П.Щербак зазначав, що, незважаючи на вжиті заходи, господарський стан закладів мистецтв залишається важким, оскільки на 1 жовтня 1948 р. фінансовий дефіцит по трьох театрах зріс на 50 тис. крб., а борги по зарплаті склали 294 тис. крб.²².

Господарські негаразди в діяльності прикарпатських театрів та філармонійних колективів продовжилися і в наступні роки. Не проводився вчасно ремонт театральнo-концертних приміщєнь, не завжди вони були забезпечені паливом для обігріву в осінньо-зимовий сезон, несвоєчасно виплачувалася зарплата персоналу. Актуальним залишалася й проблема виконання фінансово-виробничих планів. Наприклад, на жовтень 1950 р. Коломийський театр недовиконав план прибутків на 46 тис. крб., Станіславський драмтеатр – на 223 тис. крб., а Станіславський ляльковий театр – на 42 тис. крб. Критичних зауважень зазнала й обласна філармонія, яка свій виробничо-фінансовий план виконувала тільки за рахунок заїжджих гастролєрів. Прибутки ж від роботи власних творчих колективів складали тільки 40% від плану, недовиконання якого становило 85 тис. крб.²³. Врешті, тільки за підсумками 1953 р. Коломийський театр, один з небагатьох пересувних сценічних закладів у республіці, забезпечив рентабельність і прибутковість у своїй роботі, за що був відзначений Міністерством культури УРСР²⁴.

Неоднозначною була ситуація і в кадровому забезпеченні професійних мистецьких колективів Прикарпаття. Уже з перших днів своєї діяльності після відновлення радянської влади вони зі зрозумілих причин зустрілися з проблемою нестачі кваліфікованих кадрів. Чимало майстрів сцени, які у часи німецької окупації працювали в професійних театральних трупах і музичних колективах Станіслава та Коломиї, покинуло Україну, остерігаючись можливих репресій з боку радянських каральних органів і шукаючи кращої долі на чужині. Питання комплектації закладів культури спробували частково вирішити перевіреним ще на початковому етапі радянзації західного регіону шляхом – відрядженням сюди з інших регіонів республіки адміністративних та творчих кадрів, які водночас вважалися потенційно лояльнішими до політики партії у порівнянні з уродженцями краю. Для прикладу, в 1944 р. саме у такий спосіб, переважно за рахунок переведення акторів Харківського пересувного театру, було подолано кадровий голод в Станіславському драмтеатрі²⁵.

Як показали подальші події, кадрове питання залишалося на порядку денному практично упродовж усього досліджуваного нами періоду. Особливо критичного забарвлення ситуація щодо комплектації театральних закладів Станіславщини набрала в ході реалізації положень вже згаданої вище постанови Ради міністрів УРСР “Про скорочення державної дотації театрам і заходи по поліпшенню їх фінансової діяльності” (1948 р.). Протягом наступних років обласна влада неодноразово, але без помітних успіхів, ставила перед відповідними республіканськими структурами питання про приведення штатів до затверджених в 1940 р. нормативів. Так, станом на 1952 р. Станіславському драмтеатру згідно приписів бракувало 12 творчих одиниць²⁶.

Однією зі спроб якісно посилити художній рівень роботи мистецьких колективів Прикарпаття було впровадження шефської допомоги з боку кращих майстрів сценічного мистецтва зі столиці України. У другій половині 1940-х років над випуском окремих постановок на станіславській сцені працювали такі корифеї вітчизняного театру, як Г.Юра, Н.Ужвій, А.Бучма²⁷, М.Литвиненко-Вольгемут, І.Паторжинський²⁸. Проте така співпраця не була системною, а тому керівники місцевих закладів час від часу справедливо закидали республіканському Комітету в справах мистецтв у відсутності практичної допомоги колективам в питанні підвищення рівня їхнього професіоналізму²⁹.

Незважаючи на різного штибу труднощі та перешкоди, виконавська майстерність митців краю щороку зростала. Свідченням цього є хоча би той факт, що в перше повоєнне десятиріччя за майстерну роботу в театрах Станіслава та Коломиї звання заслужених артистів УРСР було присвоєно О.Светланову, І.Базилевич, А.Шевченко, Г.Лаврику, О.Затварській³⁰. Прикладом визнання місцевих митців стали й непоодинокі запрошення музично-театральних колективів Станіславщини на гастролі та виступи в населених пунктах не лише України, але й союзних республік.

На жаль, в умовах ідеологічних кампаній радянського уряду та його боротьби з проявами так званого “українського буржуазного націоналізму” цілий ряд талановитих прикарпатських митців пізнав на собі каральний меч тоталітарної держави. У більшій чи меншій мірі політичних переслідувань зазнали композитор та диригент Станіславської філармонії Д.Котко, один з засновників Гуцульського ансамблю пісні і танцю балетмейстер Я.Чуперчук, артисти цього колективу О.Роп’яник та Г.Льба. З репресивною державною машиною зіткнулись також працівники театральних установ: О.Божедан, Я.Лукавецький – у Станіславі, І.Когутяк, В.Симчич, В.Ткачук, Б.Вонсуль, Ф.Киселійчук та Д.Селезінка – у Коломиї³¹.

Таким чином, діяльність усіх професійних театральних та музичних колективів Прикарпаття в перші повоєнні роки проходила у важких і суперечливих умовах. Творчу ініціативу митців сковувала та обмежувала державна політика в культурній сфері зі своєю заідеологізованістю, створенням мистецьких тем на замовлення, насадженням соцреалістичного стилю в художній творчості, спробами нівелювання національної самобутності та класичних традицій українського сценічного мистецтва. Окрім того, нездатність у повній мірі реалізувати свої задуми в творчій діяльності накладалася на складні матеріальні умови функціонування та не завжди задовільне кадрове забезпечення закладів мистецтв, що загалом відбивалося на професійному зростанні колективів і їх популярності серед широких верств населення.

1. Кошарний І. У сузір'ї соціалістичної культури (1939—1958) / І. Кошарний. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1975. – 239 с.; Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній радянській державі. – Львів : Вид-во Львів. ун-у, 1968. – 802 с.; Загоруйко А. П. Розквіт культури Радянської Станіславщини (на допомогу лекторові) / А. П. Загоруйко. – Станіслав : Станіславське обласне відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1958. – 34 с.
2. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 670 с.; Шаповал Ю. Україна 20-50-х років : сторінки ненаписаної історії / Ю. Шаповал. – К. : Наук. думка, 1993. – 351 с.; Сірук Н. “Ждановщина” в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.) : монографія / Н. Сірук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 208 с.; Красильникова О. В. Історія українського театру ХХ сторіччя / О. В. Красильникова. – К. : Либідь, 1999. – 208 с.
3. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті роки ХХ ст.) / Т. Марусик. – Чернівці : Рута, 2002. – 463 с.; Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції: 20–50-ті роки ХХ ст. / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 349 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-1431, оп. 1, спр. 105, арк. 5.
5. Прикарпатська правда. – 1945. – 11 берез.
6. Сірук Н. Назв. праця. – С. 34.
7. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. Збірник документів (1941–1960 рр.). – К.: Держполітвидав, 1961. – Т. 2. – С. 275–276.
8. Прикарпатська правда. – 1947. – 24 серп.
9. Там само. – 1948. – 20 лют.
10. Там само.
11. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-1047, оп. 1, спр. 10, арк. 23.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 75, спр. 5, арк. 119.
13. Прикарпатська правда. – 1951. – 17 черв.
14. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 592, арк. 58.
15. Там само, ф. Р-1047, оп. 1, спр. 10, арк. 3.
16. Сірук Н. Назв. праця. – С. 59.
17. Прикарпатська правда. – 1951. – 30 груд.
18. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1534, арк. 207.
19. Там само, ф. Р-1047, оп. 1, спр. 10, арк. 31.
20. Там само, арк. 1.
21. Там само, ф. Р-295, оп. 5, спр. 274, арк. 14.
22. Там само, арк. 15.
23. Там само, оп. 6, спр. 182, арк. 23-24.
24. Там само, ф. Р-1431, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
25. Затварська Р. Івано-Франківський обласний музично-драматичний театр імені І. Франка: Історія в документах, спогадах, фотографіях / Р. Затварська. – Івано-Франківськ : Таля, 2001. – 99 с.
26. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1534, арк. 211.
27. Прикарпатська правда. – 1947. – 1 берез.
28. Там само. – 19 верес.
29. Держархів Івано-Франківської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 1534, арк. 209.
30. Затварська Р. Назв. праця. – С. 34–40.
31. Реабілітовані історією : у 27 т., у 2 кн. Кн. 1 : Івано-Франківська область / упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2004. – С. 251.

В статье, основываясь на различных источниках, исследуются политика и действия тоталитарной власти относительно профессионального искусства на Станиславщине в послевоенное время. Освещены содержание творческой деятельности, материальное положение и кадровое обеспечение профессиональных художественных коллективов.

Ключевые слова: культурная политика, идеология, профессиональный художественный коллектив, театр, филармония, Прикарпатье.

On the basis of various sources the article highlights activities and deeds of the totalitarian regime towards the professional art during the postwar period. The content of creative activity, the material position and the staffing of professional art groups are determined.

Keywords: cultural policy, ideology, professional art group, theater, philharmonic, Prykarpattia.